

Kiss Tamás: *A Főnix szárnya alatt*

Jellegét, szerkezetét tekintve *A Főnix szárnya alatt* az *Arkádiában élünk* folytatása: ez is esszék, bírálatok, emlékezések gyűjteménye. Abban is elődjére üt, hogy címe a debreceniség öntudatos vállalását hirdeti. „Én azt a Debrecent szerettem meg – vallja Kiss Tamás –, amelynek címerében máig ott áll lángokban a napba néző főnixmadár: két szárnya tájakat köt össze, keletet nyugattal, eget a földdel. A tüzekben sokszor elhamvadt civitást, amely mindig tudott újrakezdeni. . . Nem itt születtem, de az ő szellemi gyermeke vagyok. . .”

A Főnix szárnya alatt kettős értelemben is jelkép: vonatkozik a szerzőre és bizonyos határig az esszék tárgyára. A kötet harminckét írást markol egybe, közülük huszonkettő közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban áll vagy hozható Debrecennel.

Kiss Tamás a magyar irodalom és műveltség egészében gondolkodó író, ugyanakkor a lehető legtermészetesebbnek véli, hogy engedjen „a szülőföld ösztönös ígézetének”. Mint irodalomtörténeti szemlélettel felyérezett és ön maga életművét tudatosan

építő esszéíró, idejében felismerte, hogy csak homogén érdeklődés teremt jellegzetes alkotói magatartást. Szabó Magdával ellentétben – akiről ő állapítja meg, hogy szerken-tőeleme az opposíció – Kiss Tamást a benső rokonszenv, a személyes élmény, az eszté-tikai-etikai egyetértésen alapuló vonzalom ihleti esszéírásra. Tizenöt-húsz íróhoz mind-untalan vissza-visszatér, hogy egyre mélyebbre hatoljon az életmű, az alkotói módszer, a stílus, a személyiség rétegeibe. Örök témája Csokonai, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Oláh Gábor, Tóth Árpád, Nadányi Zoltán, Gulyás Pál, Weöres Sándor, Takáts Gyula, Pákozdy Ferenc, Mocsár Gábor és mások életműve. Kiss Tamás több év-tizeden át tanár volt, méghozzá igényes képviselője hivatásának. Permanens produkciós kényszert csak a tanítás követelt tőle, az írás nem: csak azzal foglalkozott, amihez kedve támadt, akiről szeretetteljes, kikívánczoló mondandót hordozott. Egyes munkáin meg-csillan a pedagógusi szemlélet, valami jó értelemben vett tanárosság.

Csokonai volt és maradt legfényesebb költőideálja: „ez a líra ma is az első szerelm-érés hatását kelti bennem” – írja erről a szellemi örökségről. Sokszor vallott Csokonai-ról különböző műfajokban, mert meggyőződése, hogy felszabadító erejű költészet a modern magyar irodalom ősforrása, a magyar génusz benne ismer először magát. Rendkívül finom, beleérző elemzésekkel bontja ki versei szépségét, esztétikai hatás-mechanizmusát s a költő magatartásának mintaadó éthoszát, hogy a „Tempefői-sorsot el kell vállalni, egészen a vérhányásig...” Minden munkájában tudott valami újat, eredeti-t, de legalább érdekeset mondani, önmagát csak akkor ismételve, amikor az elkerül-hetetlen volt.

Az esszé leginkább abban különbözik a szakkritikától, hogy alanya a tárggyal egy-formán fontos, az alkotás és a személyiség titkaiba való beleérzés lényegesebb műfaji követelmény és sajátosság, mint a pusztán tények összehatása, a kritikai szempontok mechanikus végigvitele. Mindez nem tévesztendő össze azzal a kritikus gyakorlattal, amely az elemzésre kiválasztott művet és személyiséget a társadalmi és irodalomtörténeti összefüggésekből kiszakítva ürüggyé degradálja a kritikus mutatószámára. Kiss Tamás nem fabrikált prekonceptiókat, de fiatal korától kezdve kidolgozta esztétikai programját, amelynek egyik alaptétele az egyén belső növekedési sajátosságainak tiszteltet, a sorsélmény és az esztétizált létszemlélet összhangjának keresése s bizonyos eti-kai princípiumok megvalósítása.

Esszéíró módszere az emlékezésnek, az intim arcképfestésnek, a műelemzésnek, valamint az irodalomtörténeti távlat megrajzolásának szépírói eszközökkel vonzóvá tett módszere. Minden írása megmunkált darab, de lírai koncentrációra vagy novella-érték létrehozására nem törekszik. Nála a művész személyisége magyarázza a művet, és a mű a személyiséget. Miként Németh Lászlóról írja: „Az alkat a mű, és a mű az alkat.” Az első Németh László-írás például személyes emlékeket idéz, olyanokat, amelye-keket csak Kiss Tamás birtokolt. Nem hivatkozásból teszi közzé: hátha az epizódus is kulcs lehet az életműhöz. Úgy véljük azonban, Németh 1956-os gondolatai bonyolul-rabbak voltak annál, mint amennyit Kiss Tamás elénk tárt. Rendkívül intuitív viszont mindaz, amit Németh László középkorélményéről elmond.

Olykor a mondandó hordozórákétája mégis a vitaszándék. A *Krúdy világa* című kö-tet bevezetőjével, pontosabban annak szűkítő tendenciájával szegezi szembe: Krúdy távolról sem a „legbudapestibb” író, mint ahogy azt felületes legendagyártók terjesz-rik. Emlékeztet rá, hogy még a par excellence budapesti regénynek készült *Vörös posta-kocsiban* is elhanyagolható Budapest szerepe, mint arra már Ady rámutatott.

Érvrendszere sokoldalú, pontos, megbízható, sokszor bravúros. Részint mert nézőpontja mentes minden normatív előítéllettől, részint mert poeta doctus, lételeme az irodalom, a kultúra, a benne való jártassága lenyűgöző. Értékalló, művészi kvalitású esszét csak az írni, aki rendelkezik az összehasonlítás és az áttekintés képességével.

Értékorientáló működése néha meglepően határozott, már-már az is felsejlik bennünk, hogy utólag színezi ki mondandóját (*Aki a semmibe hajóz*), de elolvashán 1938-as verseskönyvét, evidenssé vált, hogy Kiss Tamást a harmincas évek közepén a kortárs magyar költők közül talán legmélyebben érintette meg József Attila képtecremő hatása. Márpedig „a kép a líra szárnya, lelke” – írja Illyés Gyuláról szólva, és idézi a *Lőtt lábú madárnak* ezt a sorát: „A kép a legcáfolyhatatlanabb beszéd.”

Már szoltunk öntudatos debreceniségről, amelynek legitimonálabb vonása, hogy a lokálpatriotizmust sohasem fokozza értéktévesztővé. Csokonai a legkedvesebb költője, de szelíd szemrehányással illeti barátját, Weöres Sándort, ezért a kommentárért: „Kölcsy felszemű költő, Kazinczy tanítványa.” Mert ez nem érdekes, írja Kiss Tamás, „ha mindjárt nem tesszük hozzá, mégpedig nyomatékkal, hogy ez a fél szem élesebben látott, mint számos kortársáé együttvéve”. A „szent öregről”, Kazinczyról is csak jó szava van, holott – Németh Lászlóval szólva – „Kirekesztette a várost Európából.” Kiss Tamás vállalja a debreceniséget a maga történetiségében. „Nincsen tehát debreceniség csak úgy általában. Kétarcú város Debrecen” – figyelmeztet Mocsár Gábor *Déli-bábjaim városa* című könyvét elemezve.

Az Ady Társaságról már többször elmondotta, hogy az valóságos oxigénsátor volt, de nem rejti véka alá abbeli meggyőződését, hogy „Vitéz Mihály ébresztése hiányzott a Társaság Ady szinképéből”. Gulyás Pál örökségének ápolását szívügyének tekintette, s amikor már nem ártott vele az ügynek, megfogalmazta, hogy a költő a Kalevala nyomán egy új mítoszrendszer akart teremteni, de nem sikerült neki. Oláh Gáborral is tárgyilagosan nézett szembe. Barátjáról, Pakozdy Ferencről írja: „Túlzottan hitt önnön hangja mágikus erejében, bele is zárkózott sokszor valamiféle játékos, tagolatlan versbeszédbe: tájnyelviség, hangzás, verbalitás lett a kifejezőeleme... , de csak ahol az emberi mérték s versfegyelem mutatkozott, ott remekelt.” Kardos Pálról egy dogmatikus megjegyzése kapcsán – nem feledve a tanulmány értékét – megállapítja, hogy az ötvenes években „félhomályban látott”.

„Az esszé nála a szeretet műfaja, a vitázó indulat kevésbé kap hangot” – orientál a fűlszöveg egyfajta minősítés felé, nem alaptalanul. Kiss Tamás csakugyan nem leleplező, letaglózó, kötekedő, okoskodó bíráló, de bármennyire szereti mestereit, barátait, nemzedéktársait, hiányérzetét nem rejti véka alá, legfeljebb – sapienti sat – nem részletezi. Feljegyzi Németh László túlérzékenységét. Szerinte Krúdy zsenialitása sohasem tudott egészen kibontakozni, de mindig érezte hatását. Rámutat azokra az ellentmondásokra, amelyeket Móricz Virágnak az *Apám regénye* és a *Tíz év* című könyve között tapasztal, különösen Csibe fogadtatásával kapcsolatban. Nemes György könyvét láthatólag szereti, élvezi, „mert eleven olvasmány, átüt rajta a személyes élet heve”, de az értékelés így zárul: „A fél múlt súlyos könyv, de egyensúlytalannak hat. Szépen formált torzó...”

Tudjuk, a pályakezdőben éltek nemzedékszervező ambíciók, ám vidéki pozíciója miatt nem tudta kiélni őket. Mindig érdekelték azonban mások, öregek, pályatársak, fiatalok. Szemhatárába egyaránt belefértek urbánus és népi írók, nem ezen az alapon próbált szervezkedni, hanem az úgynevezett harmadik nemzedék összetartozásának tudatát ápolta a maga módján. A vidéki lét tette fogékonnyá a dunántúli pályatársak iránt, és lényeges megfigyeléseket vetett róluk papírra. Alkalmi írásai, a ravatalnál elmondott beszédei is megérdemelték, hogy a kötetbe kerültek, mert magukon hordozzák a műalkotás szándékát és jegyeit, az esztétikum értékmozzanatait. Ez teszi, hogy a sokféleség ellenére sem borul fel a kötet belső egysége.

Kiss Tamásnak a verssel csaknem egyenrangú és fontosságú kifejezési formája az esszé. Mikképp költőként a szép vers megkomponálására törekszik, az esszét is azzal a műgonddal és ihletettséggel írja, választékos, képekben gazdag, olykor nemesen archai-

záló prózanyelven, sodró lendülettel, ékes magyarsággal. Az írások gyöngyházfényét a művészi forma és a gondolat együtt adja.

Vitatkoznivalónk alig van. Tudjuk, nem szokás prominens személyiségeket úgy köszönteni, hogy tükröt tartsunk eléjük, de a *Darvas József hatvanéves* című írásból nem derül ki, hogy az író pályaképét válságok tördelik. Hogy művészete „az ötvenes években élménykörben, látásban egyaránt kitágul, eszközökben gazdagodik” – ez vitatható megállapítás. Három cikkben is azt olvassuk, hogy Debrecenben alakult meg az első Ady Társaság. Ez téves: az első Ady Társaság az országban 1919. február 19-én alakult Nagyváradon, elnöke Antal Sándor, ügyvezető elnöke Tabéry Géza, alelnökei Marton Manó és Miklós Jutka voltak. A társaság két hónapig, a román bevonulásig működött. Talán nem ártott volna az olvasót figyelmeztetni, hogy bár Mocsár Gábor *Délibábaim városa* című könyve valóban érdekesítő olvasmány, ám vannak vitatható értéktételei, például torzképet fest Balthazar Dezsőről, a magyar liberalizmus egyik jelentős alakjáról, és számos apró pontatlanságot tartalmaz.

Egyes írások alatt találunk dátumot, mások alatt nem. Ebben semmilyen logikát nem tudunk felfedezni. Pedig fontos lett volna az évszámozás, mert egyes írások értéke csak nőne, ha az olvasó tudná, hogy azok még a hatvanas években születtek. Talán nem ártott volna egy-két mondat arról sem, hogy eredeti vagy javított szövegekkel van-e dolgunk?

E megjegyzések nem kisebbítik véleményünket: a Kiss Tamás-életmű jelentős könyvvel bővült. (*Szépirodalmi*)

BAKÓ ENDRE